

Грибко Ольга Владиславівна,

к. держ. упр., провідний фахівець відділу з координації наукової роботи та докторантури,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків
ORCID 0000-0003-3227-608X

УДК 35.0728:37.03

doi: 10.34213/ap.20.02.06

ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОДИН З ПРІОРИТЕТНИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Розглянуто стан гарантування продовольчої безпеки в Україні на основі даних ООН. Проаналізовано європейський досвід побудови системи продовольчої безпеки, наведено низку пропозицій щодо застосування досвіду ЄС в царині продовольчої безпеки для України.

Ключові слова: продовольча безпека; Європейський Союз; національні інтереси; ФАО.

Постановка проблеми. Для України вкрай важливим є створення системи національної безпеки, яка б відповідала масштабам та значенню загроз і викликів глобалізаційного характеру. Це є також одним із перших пріоритетів публічного управління, що гарантують виживання і розвиток держави в умовах глобалізації, адже без розбудови такої системи входження країни як повноправного суб'єкта у світовий та європейський політичний та економічний простір, до наявних систем міжнародної безпеки є досить проблематичним.

У п. 10 нової редакції Закону України “Про національну безпеку України” зазначено, що “національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян” [2]. А наріжним каменем добробуту громадян є, перш за все, продовольча безпека, тобто здатність держави задовольняти потреби населення в доступних продуктах харчування на рівні не нижче медичнообґрунтованих норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам гарантування продовольчої безпеки присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: Дж.-С. Беро, П. Ван’т Вир, О. Дзяд, М. Керолан, Т. Лозинська, А. Метьюз, А. Мораго-Фо, О. Рудік, Дж. Свиннен, Р. Соніно.

Метою статті є з’ясування сучасного стану продовольчої безпеки в Україні (за результатами розрахунків ООН та ФАО), окреслення шляху Євросоюзу до його наявних стабільно високих показників продовольчої безпеки, виокремлення напрямів покращання стану справ у царині продовольчого забезпечення України з урахуванням європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення продовольчої безпеки країни ґрунтується на основі гарантованих обсягів виробництва продукції агропромислового комплексу, які з урахуванням раціональних розмірів їх імпорту повністю відповідали б потребам населення в повноцінному харчуванні, а також його фізичної та економічної доступності, належної якості. Гарантією досягнення продовольчої безпеки країни є стабільність внутрішніх джерел формування продовольства і формування в необхідних обсягах його резервних фондів, особливо соціальних видів продуктів харчування.

Своєчасна ідентифікація загроз продовольчій безпеці – важливий етап в алгоритмі її надійного забезпечення державними органами. У переліку Цілей сталого розвитку–2030 ООН гарантування продовольчої безпеки знаходиться на перших місцях серед основних напрямків діяльності цієї організації [5].

© Грибко О. В., 2020

Забезпечення продовольчої безпеки, нейтралізація загроз для неї актуальні й для України, включені до складу цілей її державної аграрної політики.

Зазвичай, індекс продовольчої безпеки визначається за методикою прийнятою такими міжнародними організаціями ООН, як FAO, IFAD і WFP [8]. Він свідчить про ефективність зусиль керівництва країн у забезпеченні продуктами харчування своїх громадян. Для визначення рейтингу проводиться аналіз продовольчої безпеки за 28 показниками, об'єднаними в три основні групи: рівень доступності та споживання продуктів харчування; наявність і достатність продовольства; рівень якості й безпеки продуктів харчування.

Як можна побачити з табл. 1, Україна, маючи суттєвий аграрний потенціал, на момент грудня 2019 р. займає 76 місце за рейтингом серед 113 країн, а також вирізняється досить низькими складовими інтегрального індексу від країн-сусідів та конкурентів (для порівняння було взято 2 країни пострадянського табору, 2 країни постсоціалістичного табору, а нині члени ЄС, та 1 країна так званої “Старої Європи”).

Таблиця 1

Індекс продовольчої безпеки по країнах світу

Країна	Загальне місце зі 113 країн	Доступність рейтинг/бал	Достатність рейтинг/бал	Якість рейтинг/бал	Розповсюдження недоїдання, %
Франція	16	17 / 83,8	15 / 74,8	9 / 87,1	2,5
Польща	24	30 / 81,1	24 / 69,3	23 / 79,5	2,5
Білорусь	36	44 / 76	42 / 62,9	19 / 80,2	2,5
Румунія	38	34 / 79,3	36 / 64,3	52 / 64,1	2,5
Росія	42	33 / 79,8	52 / 60,1	41 / 70,9	2,5
Україна	76	71 / 63,9	89 / 50,0	60 / 59,6	3,5

Складено за: [9].

Варто зазначити, що значення доступності продовольства визначається за рівнем доходів домогосподарств та рівномірністю їх розподілу для задоволення потреби в харчуванні (з урахуванням таких факторів як: показник ВВП на душу населення, мито на імпорт сільськогосподарської продукції, частка витрат домогосподарств на харчові продукти, частка населення за глобальною межею бідності, доступ до фінансування для сільгоспвиробників та факт наявності програм безпеки харчових продуктів). Для розуміння такої “невтішної” арифметики наведемо лише дві з перелічених складових – на продукти харчування населенням України витрачалось 52,4 % від свого загального доходу. Для порівняння: той самий показник у Польщі становив 17,3 %, а в Білорусі – 37,9 %. Другим показником, за яким Україна випереджає середньосвітове значення на 20 % є частка населення за глобальною межею бідності, тобто ті особи, які змушені витрачати на добу менше ніж 3,20 дол. США на проживання.

Низький рейтинг України в GFSI за показником фізичної доступності продовольства rating-makers пояснюють станом таких його складових:

- високий рівень політичної нестабільності;
- корупційні ризики;
- недостатній рівень фінансування науково-дослідних робіт у царині сільськогосподарства;
- незадовільним розвитком сільської інфраструктури (нижче за середньосвітовий рівень на 23 %) [9].

Третя складова загального рейтингу – якість і безпека продуктів харчування – дала Україні 60 місце за співвідношенням п'яти факторів, з-поміж яких лише один мав від'ємне значення, але становило воно -67,4 % (за нормами та структурою харчування). Тому, інші фактори зі значенням +7 % (доступність мікронутрієнтів) або +6,3 % (якість протеїну) мали несуттєвий вплив на вирівнювання рейтингової позиції нашої країни.

Для виявлення можливостей покращення такої ситуації звернімося до досвіду Європейського Союзу щодо гарантування продовольчої безпеки. Адже одним з найбільш яскравих прикладів регіонального досвіду вирішення проблем продовольчої безпеки є саме Європа. Цей регіон світу має свої особливості, які суттєво впливають на вирішення вказаних проблем, зокрема, на компактній території є сусідами країни, що значно розрізняються за рівнем економічного розвитку, клімату, а також культурою споживання.

В ЄС основою гарантування продовольчої безпеки є Спільна аграрна політика (далі – САП), що була розроблена ще в 1962 р. і зазнала декілька реформ. Важливими віхами, які мали вплив на сучасну САП можна вважати:

1. Формально основу САП заклало в 1957 р. підписання Римської угоди, але основні документи щодо створення єдиного аграрного ринку були прийняті лише в 1962 р. та ґрунтувались вони на трьох ключових принципах: спільне фінансування; єдність ринку; преференції європейському співтовариству. А отже, з цього моменту сільське господарство шести країн Європейської економічної спільноти (Бельгії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Франції) обличає бути об'єктом суто національного управління – провадження САП стає прерогативою Ради Міністрів ЄЕС [1].

2. Своєрідною рисою першої реформи САП (1970 р.) була орієнтація на обмеження пропозиції сільськогосподарської продукції через здійснення контролю над основними факторами виробництва (земля і праця). Планувалося протягом 1970–1980 рр. скоротити чисельність працівників, задіяних у сільському господарстві на 5 млн осіб і площу сільськогосподарських угідь – на 12,5 млн га [1]. Ці дії мали привести до підвищення продуктивності праці, а також укрупнення сільськогосподарських товаровиробників.

3. Реформа САП ЄС 1992 р. (Рей МакШерпі) мала привести до поступової лібералізації продовольчого ринку, а потреба в ній постала, коли зі спільного бюджету ЄС на підтримку сільського господарства стало необхідним спрямовувати близько 40 млрд євро (40–45 % бюджетних витрат). Ця реформа складалася з чотирьох основних елементів: зниження цінової підтримки, запровадження прямих (компенсаційних) виплат, більш суворий контроль над виробництвом, більша увага до захисту навколишнього середовища.

4. Наступним важливим етапом у реформуванні САП стала програма “AGENDA 2000”, завдяки якій здійснювалось скорочення субсидювання сфери АПК. З цього часу першочергову увагу стали приділяти фінансуванню розвитку регіону в цілому. Цей напрямок програми “AGENDA 2000” всебічно аналізується вітчизняними вченими з метою використання європейського досвіду в Україні. Підтримка сільських територій нашої країни визначається доцільнішою, ніж підтримка виробництва, зважаючи на необхідність суттєвого поліпшення побутового, житлово-комунального, транспортного, медичного, освітнього та культурного рівня життя сільського населення [3].

5. Реформа Фішлера (2003 р.), головними складовими якої стало відокремлення прямих платежів від виробництва, модуляція, підвищення вимог до умов господарювання, підвищення фіскальної дисципліни та зниження

цін підтримки [1]. Основою реформи Фішлера є вимога, щоб прямі платежі, запроваджені реформою МакШеррі та AGENDA 2000, були відокремлені від виробництва та спрямовувались переважно на розвиток сільського способу життя та перекваліфікацію фермерів.

У сучасній версії ця політика реалізується з 2013 р., її основу складають такі підвалини гарантування продовольчої безпеки:

- підтримка самозабезпеченості за рахунок розвитку аграрного сектора;
- розвиток сільських регіонів;
- підвищення доступності продуктів харчування для всіх верств населення;
- підвищення поживної цінності продовольства;
- безпека продуктів харчування, які поступають на ринок як з традиційних, так і з високотехнологічних галузей;
- участь у глобальному регулюванні [6].

Ще в 2000 р. у процесі розробки концепції продовольчої безпеки Європейська Комісія (далі – ЄК) вказала, що багато елементів стратегії продовольчої безпеки мають регіональні аспекти, зокрема: макроекономічні реформи і сприяння стійкому зростанню; забезпечення доступності безпечного продовольства й управління критичними ситуаціями за допомогою розширення регіональної торгівлі; удосконалення управління за допомогою розвитку політичної інтеграції на регіональному рівні; поліпшення менеджменту у сфері природокористування в регіоні; отримання ефекту масштабу шляхом створення регіонального потенціалу для досліджень і розвитку людського потенціалу [10].

Низка інцидентів з небезпечним для здоров'я продовольством наприкінці 90-х років ХХ ст. привернули увагу європейської громадськості до необхідності розробки загальних принципів і законодавчих вимог стосовно продовольства і кормів для тварин на рівні Союзу. Одним з напрямів докладання зусиль ЄК стало встановлення високих стандартів безпеки продуктів харчування. ЄК розробила інтегрований підхід до безпеки продовольства “від лану до столу”, який викладений в Білій книзі з безпеки харчових продуктів [15] й охоплює всі сектори харчового ланцюжка, включаючи сільськогосподарське виробництво, виробництво кормів, харчову промисловість, зберігання, транспортування і роздрібну торгівлю.

У 2002 р. Європарламент і Рада ЄС прийняли Регламент № 178/2002, що стосується загальних принципів забезпечення безпеки продовольства і створення Європейського агентства з безпеки продуктів харчування (European Food Safety Authority). Крім того, закріплені основні процедури та інструменти для управління надзвичайними ситуаціями і кризами, а також системи швидкого сповіщення про продовольство і корми для тварин (Rapid Alert System for Food and Feed).

Створена система сповіщення дозволяє обмінюватися інформацією про наявні харчові ризики між національними органами з безпеки харчових продуктів в країнах ЄС, а також між Єврокомісією, Європейським органом з безпеки харчових продуктів, Європейським космічним агентством, відповідними інститутами Норвегії, Ліхтенштейну, Ісландії і Швейцарії. Завдяки системі стало можливим запобігати ризикам ще до того, як вони могли завдати шкоди європейським споживачам. Варто зауважити, що системою можуть користуватися не тільки офіційні інститути країн Євросоюзу, але і звичайні споживачі. У 2017 р. Єврокомісією отримано 3832 повідомлення про потенційно небезпечні продукти харчування і корми для тварин, 942 з них були класифіковані як такі, що “викликають занепокоєння”, та має серйозний потенційний ризик для здоров'я [10].

У Євросоюзі існують різні платформи, створені з метою розвитку досліджень та інновацій в аграрному секторі, зокрема такі, що охоплюють різні аспекти підвищення продовольчої безпеки. Пропагування здорового способу життя, включаючи поліпшення харчування і підвищення фізичної активності населення, має першочергове значення для суспільної охорони здоров'я й загального добробуту в Євросоюзі. Разом з цим, між політиками, науковим співтовариством і громадянами існують численні розбіжності з питань формування структури здорового харчування, що неминуче позначається на системі регулювання [14].

При всьому різноманітті ініціатив і регламентів вони, як правило, зосереджені на конкретних секторах і вимірюваннях продовольчої системи, а також на результатах, а не на вирішенні основних проблем і ліквідації причин уразливості. Щоб сприяти подоланню цих обмежень, було проведено опитування Delphi з 45 європейськими експертами з питань продовольчої безпеки, щоб виявити основні чинники змін, загроз і слабких сторін продовольчої системи ЄС та їх базові причини. Пов'язуючи емпіричні дані з теоретичними дискусіями про керування й уразливість, експерти виділили п'ять найважливіших недоліків управління продовольчою системою, які впливають на продовольчу безпеку в Європі:

- 1) нездатність справитися з масштабною динамікою;
- 2) нездатність вирішувати питання, пов'язані з постійною нерівністю відносно прав, зокрема на доступ до продуктів харчування;
- 3) розширення геополітичних і секторальних взаємозалежностей;
- 4) дисбаланс влади і низький інституційний потенціал;
- 5) суперечливі інтерпретації поняття "продовольча безпека" [12].

За наявності внутрішніх проблем в даній сфері, ЄС залишається одним з найбільших виробників сільськогосподарської продукції та продуктів харчування й активним учасником всіх організацій ООН з проблем забезпечення фізіологічно повноцінного харчування, попередження дестабілізації продовольчого забезпечення, збереження здоров'я ґрунтів, а також стійкого розвитку. Принциповий підхід Євросоюзу до такої співпраці полягає в тому, що для досягнення поставленої мети необхідні заходи як на національному, так і на регіональному рівнях. Довгострокові цілі з подолання голоду і боротьби з нестачею продовольства можуть бути реалізовані тільки на основі розробки національних стратегій і стратегій скорочення масштабів бідності в національному масштабі [6].

У свою чергу, ЄС проводить в життя програми допомоги країнам, що розвиваються, з досягнення ЦСР-2030 ООН. Наприклад, Тематична програма продовольчої безпеки передбачає три основні напрями зовнішньої допомоги: наукові дослідження, передавання технологій та інновацій; підвищення ефективності управління продовольчою безпекою на континентальному, регіональному і національному рівнях; допомога бідним і найуразливішим верствам населення [13]. Наразі, в Україні реалізується лише один з проєктів ЄС – "Підтримка впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики" (SAFPI) [4], який передбачає підтримку у впровадженні Міністерством економіки реформ та законодавчих ініціатив щодо розвитку аграрного сектору та його ключових напрямів – земельної реформи, розвитку малого фермерства, безпечності харчової продукції та розвитку сільських територій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. За результатами дослідження з'ясовано, що у країнах-членах ЄС агропродовольчий сектор є сферою активного регулювання та протекціоністської практики, не дивлячись на те, що в цілому втручання у ринкові механізми розглядаються ними як небажані. Проведення спільної аграрної політики протягом близько 60-ти років, дозволило досягнути високого рівня продуктивності праці в сільському господарстві ЄС, який став можливим завдяки довготривалій державній підтримці спочатку безпосередньо товаровиробників, а згодом “сільського способу життя”; налагодити контроль якості та безпечності продовольчих товарів високої ефективності, яка нині слугує своєрідним технічним бар'єром для потрапляння на європейський ринок продукції сумнівної якості, значно підвищити рівень життя на селі. Україні доцільно наближати свою аграрну політику до принципів САП, спрямованої на розвиток сільської місцевості, безпеку продуктів харчування, охорону навколишнього середовища. Для покращення позицій України в рейтингу глобальної продовольчої безпеки варто звернути увагу на розробку та впровадження системи моніторингу харчування населення, встановлення прозорого механізму надання державних гарантій доступності, безпечності та якості харчових продуктів, а також перегляду українського законодавства щодо гарантування продовольчої безпеки відповідно до європейської практики. Подальшого вивчення потребують такі проблеми: удосконалення системи державних закупівель продовольства та реформи Держрезерву; захисту національних інтересів під час провадження міжнародної торгівлі продовольчою сировиною та продуктами харчування.

Список використаних джерел

1. Дзяд О. В., Рудік О. М. Спільні політики Європейського Союзу та їх значення для України : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2009. 668 с.
2. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII. Редакція від 15.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (дата звернення: 22.09.2020).
3. Лозинська Т. М. Аграрна політика в зарубіжних країнах : досвід для України. *Державне управління та місцеве самоврядування* : тези VII Міжнар. наук. конгресу 29-30 берез. 2007 р. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2007. С. 153–154.
4. Робоча група з сільського господарства та продовольчої безпеки міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f12138bf-0d5b-4c0c-b945-6380f87d5eeb&title=UMinekonomikiVidbulasiaKoordinatsiinaZustrichGaluzevoiRobochoiGrupiZPitanRozvitkuSil'skogoGospodarstvaTaProdovolchoiBezpeki> (дата звернення: 25.09.2020).
5. Цілі сталого розвитку 2030 ООН. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina> (дата звернення: 22.09.2020).
6. Bureau J.-C., Swinnen J. (2018). EU Policies and Global Food Security. *Food Security*, vol. 16, pp. 106–115.
7. Carolan M. (2018). *The Real Cost of Cheap Food*. London and New York, Routledge, UK. 36 p.
8. Global Food Security Index. *The Economist Intelligence Unit Limited*. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com/> (дата звернення: 25.09.2020).
9. Global Food Security Index 2019. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine> (дата звернення: 03.10.2020).
10. Food and Feed Safety Alerts. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/food/safety/rasff_en (дата звернення: 03.10.2020).
11. Mathews A. (2003). Regional Integration and Food Security in Developing Countries. *TCAS Working Document*. 89 p. URL: http://www.fao.org/tempref/GI/Reserved/FTP_FaoRlc/old/prior/comagric/negocia/documentos/food_dceng.pdf (дата звернення: 03.10.2020).
12. Moragues-Faus A., Sonino R., Marsden T. (2017). Exploring European Food System Vulnerabilities: Towards Integrated Food Security Governance. *Environmental Science & Policy*, vol. 75, September 2017, pp. 184–215.

13. The Food Security Thematic Programme. URL: https://ec.europa.eu/europeaid/sectors/food-and-agriculture/food-and-nutrition-security/food-security-thematic-programme-fstp_en (дата звернення: 22.09.2020).

14. Van't Veer P., Poppe K. J., Fresco L. O. (2017). Towards a European Food and Nutrition Policy. Wageningen University & Research. URL: https://www.wur.nl/upload_mm/8/2/3/cd1e12fa-ea45-4206-a1c8-94ab059b326e_2610_TowardsaEuropeanFood-LR.pdf (дата звернення: 05.10.2020).

15. White Paper on Food Safety (2000), COM (1999) 719 final, Commission of the European communities, Brussels, 12 January. 2000. URL: https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/safety/docs/gfl_white-paper_food-safety_2000_en.pdf (дата звернення: 05.10.2020).

Grybko O. V.,

*PhD in Public Administration, Leading Specialist Scientific Work Coordination and Doctoral Studies
Department, KRI NAPA, Kharkiv
ORCID 0000-0003-3227-608X*

ENSURING FOOD SECURITY AS ONE OF THE PRIORITY NATIONAL INTERESTS

The state of food security guarantee in Ukraine on the basis of UN data is considered. Ukraine's low rating in GFSI in terms of physical availability of food is explained by the state of its following components: high level of political instability; corruption risks; insufficient level of funding for research in the field of agriculture; unsatisfactory development of rural infrastructure.

The European experience of building a food security system is analyzed. In the EU member States, the agriculture&food sector is an area of active regulation and protectionist practices, despite the fact that they generally consider market interference to be undesirable. The implementation of the common agricultural policy for about 60 years has allowed to achieve a high level of labor productivity in EU agriculture, which became possible due to long-term state support, first directly to producers and later to the "rural way of life"; to establish quality control and safety of high-efficiency food products, which now serves as a kind of technical barrier to entry into the European market of products of dubious quality, to significantly improve the standard of living in rural areas. It is expedient for Ukraine to bring its agricultural policy closer to the principles of the CAP, aimed at rural development, food safety and environmental protection. To improve Ukraine's position in the global food security ranking, it is worth to pay attention to the development and implementation of a nutrition monitoring system, establishing a transparent mechanism for providing state guarantees of food availability, safety and quality, and revising Ukrainian food safety legislation in line with European practice.

Keywords: food security; European Union; national interests; FAO.

References

1. Dziad, O.V., Rudik, O.M. (2009). Spilni polityky Yevropeiskoho Soiuzu ta yikh znachennia dlia Ukrainy [in Ukrainian].
2. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2469-VIII [About Ukrainian national security: Law of Ukraine № 2469-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.
3. Lozynska, T.M. (2007). Ahrarna polityka v zarubizhnykh krainakh: dosvid dlia Ukrainy. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia: Tezy VII Mizhnar. nauk. Konhresu, 153–154* [in Ukrainian].
4. Robochoa hrupa z silskoho hospodarstva ta prodovolchoi bezpeky ministerstva ekonomiky Ukrainy. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=f12138bf-0d5b-4c0c-b945-6380f87d5eeb&title=UMinekonomikiVidbulasiaKoordinatsiinaZustrichGaluzevoiRobochoiGrupiZPitanRozvitkuSilskogoGospodarstvaTaProdovolchoiBezpeki> [in Ukrainian].
5. Tsili staloho rozvytku 2030 OON. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina> [in Ukrainian].
6. Bureau, J.-C., Swinnen, J. (2018). EU Policies and Global Food Security. *Food Security, vol. 16, 106–115*.
7. Carolan, M. (2018). The Real Cost of Cheap Food. London and New York, Routledge.
8. Global Food Security Index. *The Economist Intelligence Unit Limited*. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com/>.
9. Global Food Security Index 2019. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Ukraine>.

10. Food and Feed Safety Alerts. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/food/safety/rasff_en.
11. Mathews, A. (2003). Regional Integration and Food Security in Developing Countries. *TCAS Working Document*. URL: http://www.fao.org/tempref/GI/Reserved/FTP_FaoRlc/old/prior/comagric/negocia/documentos/food_dceng.pdf.
12. Moragues-Faus, A., Sonino, R., Marsden, T. (2017). Exploring European Food System Vulnerabilities: Towards Integrated Food Security Governance. *Environmental Science & Policy*, 184–215.
13. The Food Security Thematic Programme. URL: https://ec.europa.eu/europeaid/sectors/food-and-agriculture/food-and-nutrition-security/food-security-thematic-programme-fstp_en.
14. Van't Veer, P., Poppe, K.J., Fresco, L.O. (2017). Towards a European Food and Nutrition Policy. Wageningen University & Research. URL: https://www.wur.nl/upload_mm/8/2/3/cd1e12fa-ea45-4206-a1c8-94ab059b326e_2610_TowardsaEuropeanFood-LR.pdf.
15. White Paper on Food Safety (2000), COM (1999) 719 final, Commission of the European communities. (2000). Brussels, 12 January. URL : https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/safety/docs/gfl_white-paper_food-safety_2000_en.pdf.

Надійшла до редакції 10.10.2020 р.